

ФІЛОСОФІЯ

DOI: 10.31548/hspedagog14(1).2023.182-188

УДК 130.2; 141

ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА ТА ХУДОЖНЯ ТВОРЧІСТЬ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ НА РУБЕЖІ XIX – XX СТОЛІТТЯ

ГАЛУШКО М. М., кандидат філософських наук, доцент,
*Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*
E-mail: mmgalushko@gmail.com

ДРАННИК В. А., викладач кафедри філософії, факультет соціології і права
*Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*
E-mail: dva4625@gmail.com

Анотація. Філософська думка та художня творчість два важливих прояви мислення людини, які намагаються відобразити внутрішній світ людини, проблеми взаємодії людини і суспільства. Ще із стародавніх часів людина, її мета і дії, її минуле, сьогодення та майбутнє були об'єктами художніх пошуків та філософського аналізу. В статті досліджуються процеси, що мали місце у філософсько-естетичній думці Західної Європи кінця XIX початку XX століття, які не тільки виявили спільність у світоуявленнях видатних представників мистецтва і філософії того історичного періоду, але і багато у чому, певним чином, обумовили шляхи розвитку західноєвропейського мистецтва XX століття. Характерною і важливою тенденцією філософсько-естетичної думки став перехід від захоплення природознавством до естетичної діяльності, до трансформації філософії мистецтва, до намагання дискредитувати інтелект, проголосити естетичну діяльність заповідною зоною ірраціонального, містичного явища суспільного життя, що обумовили такого роду трансформацію філософії, мистецтва, природознавства. Здійснюється величезний вплив і на художньо-творчу практику, яка, відобразила своїми образними структурами відчуття, переживання і інтерпретації даного історичного періоду, як період кризи, розладу цілісності буття, самої людини, боязкого і суперечливого розшарування її духовних сил, зламу суспільних відносин. Рубіж XIX – XX ст. став у духовному житті Західної Європи еталоном суттєвого зламу укорінених уявлень і форм, вироблених у процесі розвитку суспільної свідомості. А філософія, художня творчість є важливими складовими частинами духовної культури суспільства, і є своєрідним барометром «віяння» моди, що охоплює широкі сфери емоційно-психологічного чинника духовного життя суспільства.

Ключові слова: людина, філософська думка, художня творчість.

Актуальність (Introduction). Філософська думка та художня творчість два важливих прояви мислення людини, які намагаються притаманними їм засобами (філософськими узагальненнями, художніми образами) відобразити внутрішній світ людини, проблеми взаємодії людини і суспільства. Стара і вічно нова проблема в художній творчості та

філософській думці – проблема людини. Ще із стародавніх часів людина, її мета і дії, її минуле, сьогодення та майбутнє були об'єктами художніх пошуків та філософського аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Фундамен-

том дослідження слугували філософські ідеї та думки таких видатних філософів, як А. Бергсон, Е. Гуссерль, С. К'єркегор, З. Фрейд, М. Хайдеггер, Ф. Ніцше, А. Шопенгауер тощо.

Також, було розглянуто роботи таких сучасних науковців, як Т. Левчук та Г. Яструбецька (натуралізм й експресіонізм), В. Полюга (філософія музики), С. Сабакар (образ людини в мистецтві), Г. Савонова (філософські міркування С. К'єркегора), С. Холодинська (французька гуманістика), О. Щокіна (авангард початку XX століття) тощо.

Мета статті (Purpose). Мета полягає у дослідженні процесів, які мали місце у філософсько-естетичній думці Західної Європи кінця XIX початку XX століття, які не тільки виявили спільність у світоуявленнях видатних представників мистецтва і філософії того історичного періоду, але і багато у чому, певним чином, обумовили шляхи розвитку західноєвропейського мистецтва XX століття.

Методи (Methods). В роботі були використані наступні методи: аналіз та синтез наукової літератури та думок науковців, а також, метод узагальнення щодо кінцевих результатів дослідження.

Результати (Results). На рубежі двох століть шляхи розвитку філософської думки, художньо-творчої практики надзвичайно ускладнилися. Взаємодії різних течій, напрямків та стилів ніколи раніше не досягали такого загострення і напруги.

XIX століття змінює основні принципи у трактуванні філософії, а саме:

- 1 – звертається до суб'єктивного світу людини;
- 2 – дає аналіз буржуазної культури;
- 3 – шукає аксіологічний підхід до світу людини і світу взагалі.

Ці принципи наочно виявилися як безпосередньо у сфері художньо-творчої практики, так і в типових рисах філософсько-естетичної думки.

Активно заявили про себе нові художні напрямки імпресіонізм, символізм, експресіонізм, абстракціонізм, сюрреалізм. Вони з'явилися спочатку у живопису, поезії, а згодом заявили про себе і в музиці. XIX століття залишило чудові зразки художньої творчості та романтичних традицій, які продовжили розвивати такі майстри мистецтва, як Верді, Брамс, Дворжак, Гріг.

Характерною і важливою тенденцією філософсько-естетичної думки став перехід від захоплення природознавством до естетичної діяльності, до трансформації філософії мистецтва, до намагання дискредитувати інтелект, проголосити естетичну діяльність заповідною зоною ірраціонального, містичного явища суспільного життя, що обумовили такого роду трансформацію філософії, мистецтва, природознавства. Здійснюється величезний вплив і на художньо-творчу практику, яка, відобразила своїми образними структурами відчуття, переживання і інтерпретації даного історичного періоду, як період кризи, розладу цілісності буття, самої людини, боязкого і суперечливого розшарування її духовних сил, зламу суспільних відносин. Наслідком кризових явищ західноєвропейського суспільства, що загострилися на початку XX століття, став світоглядний песимізм, який пронизав численні соціально-політичні, антропологічні та естетичні теорії. Суспільна свідомість шукає пояснень конфлікту між особою та суспільством за межами реального світу, у внутрішніх процесах душі, розглядаючи часом ці процеси як і саму людину, ізольовану у відриві від соціально-історичного контексту.

Так, у своїх роботах Артур Шопенгауер дає порівняльний аналіз інстинкту та інтелекту. Це призводить до абсолютизації інстинкту, визначає активність і творчий потенціал особи. Він стверджував, що справжня мудрість це щось інтуїтивне. Інтуїція ж, за Шопенгауером,

як і інстинкт, підпорядкована «несвідомому», і є похідним від нього. Мистецтво, за Шопенгауером, відтворює вічні ідеї, ізолює та ставить перед собою об'єкт споглядання. Філософ вбачав важливе завдання мистецтва у реалізації, звільненні людини від тиску прагнень «волі до життя». Сенс цього поняття, він розкриває на прикладі процесу музичного руху тому, що серед інших видів мистецтва, особливе місце за Шопенгауером, посідає музика як виразниця волі. Як засвідчує В. Полюга: «А. Шопенгауер визначає музику як чисте споглядання вічної ідеї. Мислитель звертається до класифікації видів мистецтва за рівнем об'єктивації волі, де музика відсутня. Виключення музики із класифікатора зумовлена тим, що вона, на відміну від інших мистецтв, не є відображенням волі, а є висловлюванням самої волі» [3, с. 41].

Думки А. Шопенгауера пізніше істотно доповнив Фрідріх Ніцше. Як зазначає В. Полюга: «у поєднанні двох начал (аполлонічного та діонісійського) музика у філософії Ф. Ніцше втілює спонтанно-несвідоме, інтуїтивно-інстинктивне діонісійське начало, яке є основою всього існуючого» [3, с. 41]. Розроблений ним «гімн тілу» (тіло а не розум робить людину тим, ким вона є, тобто створює «Я» людини) підводить до ірраціонального «повстання» проти розуму. Одне із його положень, сформульоване у роботі «Воля до влади» наголошує на повному автоматизмі, що прийде на зміну свідомого.

При зовнішніх відмінностях їх ідеї об'єднувало одне визнання внутрішнього світу душі людини як єдиної реальності з підкреслено перебільшеною роллю інтуїції, підсвідомості. Визначається і ставлення до творчості, мистецтва як безумовного і абсолютного царства духу, яке відкривається внаслідок вільного, ірраціонального волевиявлення творчих поривань художника, з нічим не пов'язаних, ні від чого не залежних.

На початку ХХ століття розвинувся

такий впливовий напрямок філософії та естетики, як інтуїтивізм. «Сам термін «інтуїтивізм» (від латинської *intuere*) означає пильно дивитись, бачити або передбачати, передчувати. Таким чином, у цій «безумній» ситуації початку ХХ століття виникла потреба бачити, усвідомлювати, відчувати навколишню дійсність, а також знаходити шляхи нового духовного відродження людства не розумом, а за допомогою чуттєвого пізнання» [8, с. 135].

Основоположник цієї школи французький філософ Анрі Бергсон. Як зазначає С. Холодинська: «від перших робіт, написаних А. Бергсоном, стало очевидним, що професійний рівень його манери філософування базується на кількох засадах: а) на розумінні необхідності або розробки нового понятійно-категоріального апарату (тривалість, зусилля, симпатія), або поглиблення змісту та чіткіше оформлення формально-логічного «контуру» вже існуючих (психіфізика, матерія, пам'ять, час); б) на підкреслено скрупульозному використанні чи фіксуванні напрацювань, що вже введені в теоретичний ужиток» [7, с. 23]. Анрі Бергсон у своїх міркуваннях стверджував, що сфера ефективної діяльності інтелекту обмежена світом мертвої матерії, що стосується духу «життєвого пориву» який обумовлює всяку творчість, у тому числі і художню, то він стоїть вище інтелекту. А. Бергсон ставив інтуїцію на декілька шаблонів вище за розум і пов'язував її з творчими, перетворюючими здібностями інстинкту, а не інтелекту. За Бергсоном, саме художники, творчі особистості є володарями «естетичної інтуїції» вищого порядку. Вони не тільки здатні бачити глибше і ширше за інших, вони є «досконалими істотами», які не користуються міркуваннями, все пізнають інтуїтивно. Бергсон доходить до висновку, що мистецтво навіює почуття і проектує їх на зовнішній світ [1].

Відомий філософ, засновник феноменології Едмунд Гуссерль мав подібний погляд на художню творчість і акт

мистецького твору. За Гуссерлем, акт свідомості завжди на щось спрямований, тобто інтенціональний. Як єдиний спосіб пізнання сутностей світу і мистецтва, Гуссерль закликає вибрати безпосереднє бачення, інтуїцію, які становлять основу глибоко суб'єктивного та індивідуального неповторного споглядання та сприйняття.

У широко розповсюдженого в Західній Європі філософського напрямку екзистенціалізму – постали проблеми «існування» та «споглядаючої свідомості». І хоча екзистенціалізм склався у довшу філософську систему, в двадцяті роки (у 1927 році у Німеччині вийшла друком робота Мартіна Хайдеггера «Буття і час») пильну увагу широких кіл західноєвропейської інтелігенції привернули ідеї датського теолога і філософа Сьорена К'єркегора. Його філософія як і екзистенціальна концепція в цілому викликала інтерес тому, що розглянула людину в критичних ситуаціях. К'єркегор протиставив науковим, логічно обґрунтованим поглядам на особистість категорію «існування» (екзистенція) при цьому існуванню людини в соціальному контексті, як члена даного колективу, груп, суспільства (соціуму), які обумовлюють форму його свідомості. Для досягнення екзистенціального існування необхідна повна зовнішня свобода, простір глибоко суб'єктивних бажань і переживань. Ні мораль, ні ідеологія чи наука не здатні вивести людину до «істинного» існування, оскільки вони слугують «свідомості взагалі» та ігнорують людину – індивіда, його «вільну свідомість». На думку К'єркегора людина приречена на страждання. Надію звільнення від мук, страху і страждань, яке готує людині матеріальне буття, він бачив в очікуванні «п'яної надії смерті». Як зазначає Г. Савонова: «відчай, згідно з філософією С. К'єркегора, це не та хвороба, від якої можна померти, але це саме та хвороба, що є шляхом до смерті, і у цього шляху немає кінця навіть після фізичної смерті. Втеча від

власного Я навіть через суїцид не звільняє людину від самої себе, але кидає в безодню несвободи та зла. Це вже дійсне пекло без можливості його позбутися. Саме тому відчай філософ називає гріхом» [5, с. 113].

Художня творчість, сам творчий акт, згідно з екзистенціальною концепцією мистецтва, дає можливість людській свідомості реалізувати свій екстаз, вийти із самої себе, реалізувати прагнення особистості протиставити себе навколишньому світу. Це протистояння носить емоційно-чуттєвий характер, оскільки саме емоційному началу в художній творчості віддається пріоритет, який теоретиками екзистенціалізму доведений до ступеня абсолюту. Підкресленням перебільшення ролі в художній творчості ірраціональних начал людської психіки, недовір'ям до розуму, свідомості, абсолютизацією дії інстинктів, біологічного толку характеризується і психологічна концепція мистецтва. С. Сабакарь зазначає, що «мистецтво як центр культури відтворює її будову, а культура на відміну від суспільства і природи відтворює структуру людської діяльності» [4, с. 126].

На початку ХХ століття, особливе місце належить естетичним і культурологічним поглядам Зигмунда Фрейда, які він виклав у численних працях, що склали основу психоаналітичної теорії художньої творчості. У системі підходу Фрейда до мистецтва лягли загальні принципи і установи психоаналізу «психологія без свідомого», «репресивності» культури до людської індивідуальності. За життя Фрейда шанувальниками його ідей були Томас Манн, Стефан Цвейг, Сальвадор Далі, Ромен Роллан. В контексті фрейдівських роздумів про культуру – мистецтво, як один із способів подолання «страждання», це лише ілюзія щастя. Він наголошував на тому, що мистецтво це «сурогат задоволення». Саме прагнення слави, любові, багатства активізує фантазію художника, мета якого – створити штучний

світ, «сон наяву». Він проводив безпосередні паралелі між сновидінням і мистецтвом, оскільки вони мають велике значення у пізнанні психіки людини. Художню творчість, мистецтво Фрейд трактує як втечу від реальності притулок для особистості, що зазнає страху, тиску внутрішніх конфліктів і страху перед явищами навколишньої дійсності. А самі твори мистецтва покликані виявляти ці негативні процеси, виявляти те, що таїться в людині [6].

На початку XX століття на авансцену естетики, у сферу художньої творчості виходять нові філософські концепції, які не можна не враховувати при розгляді явищ художньої практики західноєвропейського мистецтва того періоду. Мова йде про: реалізм, пізній романтизм, символізм, імпресіонізм, а також явища нового часу – експресіонізм, футуризм, кубізм, сюрреалізм. Ці течії наочно відобразили інтенсивні пошуки нових форм і засобів для відбиття нових ідей, відтворення чуттєво-психологічного світу сучасної людини і стану суспільних відносин, проголошують як істинну реальність внутрішнього світу людини, її прагнень, розуміння мистецтва як прояву істинної, але логічно непізнаної сутності людини.

Одним із впливових напрямків західноєвропейського мистецтва є експресіонізм. Його представники прийняли за основу творчості принцип «світ – моє уявлення», поставили в центр всесвіту душу, внутрішній світ людини, повіривши в утопічну ідею створення «нової людини» одним лише напруженням зусиллям творчої волі. Основним естетичним завданням експресіонізму стало вираження глибокого суб'єктивного переживання. Заперечуючи природні чи наукові принципи мислення, вони активно використовували у своїй естетиці принципи суб'єктивно-ідеалістичних філософських концепцій. В результаті творчої діяльності фіксуються емоційно-психологічні уявлення про лю-

дину, характер її відношень з навколишнім світом. Т. Левчук та Г. Яструбецька дійшли висновку, що експресіонізм: «має конкретний історико-територіальний вияв, але насамперед виступає головною засадою художньої творчості – виражає емоційне ставлення до зображуваної дійсності» [2, с. 263].

Висновки і перспективи (Discussion). Таким чином, рубіж XIX – XX ст. став у духовному житті Західної Європи еталоном суттєвого зламу укорінених уявлень і форм, вироблених у процесі розвитку суспільної свідомості. А філософія, художня творчість є важливими складовими частинами духовної культури суспільства, і є своєрідним барометром «віяння» моди, що охоплює широкі сфери емоційно-психологічного чинника духовного життя суспільства. Все це залишає багато філософських роздумів щодо подальших пошуків у цьому напрямку.

Список використаних джерел

1. Бергсон А. Творча еволюція. Київ: Вид-во Жупанського, 2011. 320 с.
2. Левчук Т., Яструбецька Г. Дифузія стилів як ознака модерністської поетики: натуралізм й експресіонізм в поезії Тодося Осьмачки. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2022. Вип. 33. С. 261–274.
3. Полюга В. Філософія музики (форми і методи осмислення музичного буття). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Т 2. Вип. 48. С. 36–42.
4. Сабакар С. Соціокультурні чинники формування образу людини в мистецтві. *Збірник наукових праць «Українська академія мистецтва»*. 2022. Вип. 32. С. 125–130.
5. Савонова Г. Онтологія добра і зла та проблема свободи вибору християнином у філософських міркуваннях С. К'єркегора. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2019. Том. 22 (1). С. 110–116.

6. Фройд З. По той бік принципу задоволення. Я і Воно. Андронум, 2021. 84 с.

7. Холодинська С. М. Філософські засади французької гуманістики: досвід кінця XIX – першої половини XX століття. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2020. Вип. 35. С. 20–27.

8. Щокіна О. Інтуїція та іронія як засоби пізнання в теоріях адептів мистецтва українського авангарду початку XX століття. *Докса*. 2020. Вип. 2 (34). С. 134–142.

References

1. Berhson A. *Tvorcha evoliutsiia*. Kyiv: Vyd-vo Zhupanskoho, 2011. 320 s.

2. Levchuk T., Yastrubetska H. Dyfuziia styliv yak oznaka modernistskoi poetyky: naturalizm y ekspresionizm v poezii Todosia Osmachky. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst*. 2022. Vyp. 33. S. 261–274.

3. Poliuha V. *Filosofii muzyky (formy i metody osmyslennia muzychnoho*

buttia). *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 2022. T 2. Vyp. 48. S. 36–42.

4. Sabakar S. Sotsiokulturni chynnyky formuvannia obrazu liudyny v mystetstvi. *Zbirnyk naukovykh prats «Ukrainska akademiia mystetstva»*. 2022. Vyp. 32. S. 125–130.

5. Savonova H. Ontolohiia dobra i zla ta problema svobody vyboru khrystianynom u filofsoskykh mirkuvanniakh S. Kierkehora. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani*. 2019. Tom. 22 (1). S. 110–116.

6. Froid Z. Po toi bik pryntsypu zadovolennia. Ya i Vono. Andronum, 2021. 84 s.

7. Kholodynska S. M. *Filosofski zasady frantsuzkoi humanistyky: dosvid kintsia KhKh – pershoi polovyny KhKh stolittia. Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku*. 2020. Vyp. 35. S. 20–27.

8. Shchokina O. Intuitsiia ta ironiia yak zasoby piznannia v teoriiakh adeptiv mystetstva ukrainskoho avanhardu pochatku KhKh stolittia. *Doksa*. 2020. Vyp. 2 (34). S. 134–142.

PHILOSOPHICAL THOUGHT AND ARTISTIC CREATIVITY OF WESTERN EUROPE AT THE TURN OF THE XIX – XX CENTURIES

Galushko M. M., Drannyk V. A.

Abstract. *Philosophical thought and artistic creativity are two important manifestations of human thinking, which try to reflect the inner world of a person, the problems of interaction between a person and society. Since ancient times, human, his purpose and actions, his past, present and future have been objects of artistic research and philosophical analysis. The article explores the processes that took place in the philosophical and aesthetic thought of Western Europe at the end of the XIXth and the beginning of the XXth centuries, which not only revealed commonalities in the worldviews of prominent representatives of art and philosophy of that historical period, but also in many ways, in a certain way, determined the ways of development of Western European art of the XXth century. A characteristic and important tendency of philosophical and aesthetic thought was the transition from fascination with natural science to aesthetic activity, to the transformation of the philosophy of art, to the attempt to discredit the intellect, to declare aesthetic activity a protected zone of irrational, mystical phenomena of social life, which caused this kind of transformation of philosophy, art, and natural science. A huge influence is also exerted on the artistic and creative practice, which, with its figurative structures, reflected the feelings, experiences and interpretations of this historical period, as a period of crisis, disorder of the integrity of being, of the person himself, timid and contradictory stratification of his spiritual forces, breakdown of social relations. The turn of the XIX – XX centuries became a benchmark in the spiritual*

life of Western Europe for a significant break in entrenched ideas and forms developed in the process of developing social consciousness. And philosophy, artistic creativity are important components of the spiritual culture of society, and are a kind of barometer of the «trend» of fashion, which covers wide areas of the emotional and psychological factor of the spiritual life of society.

Keywords: *human, philosophical thought, artistic creativity.*